

Kovács Ágnes

Makovecz Imre és Sárospatak

Makovecz Imre, a magyar organikus építészet legjelentősebb, nemzetközi szinten is elismert képviselője 1935-ben született Budapesten. A Műegyetem elvégzése után a Budapesti Városépítési Tervező Vállalat, a Szövetkezeti Tervező Iroda (Szövterv), a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (Váti), a Pilisi Állami Parkerdőgazdaság tervező építésze. 1981-ben harmadmagával megalapítja a Makona Tervező Kiszövetkezetet, 1990-től Makona néven saját irodáját vezeti. A Nemzetközi Építészeti Akadémia, a Budapesti Műszaki Egyetem, a Magyar Iparművészeti Egyetem és a Magyar Építész Szövetség Mesteriskolájának tanára. A Kós Károly Egyesülés alapító tagja, ennek keretében létrehozta a magyar organikus építészet tanműhelyét, a Vándoriskolát. 1992 óta a Magyar Művészeti Akadémia alapító elnöke. Címzetes egyetemi tanár, a DLA-fokozat birtokosa.

Európa számos nagyvárosában rendeztek számára önálló kiállítást Stockholmtól Veronáig, Párizstól Csíkszeredáig. Jellegzetes épületei vidéki magyar városok, falvak büszkeségei. Épületeinek teljeskörű felsorolása helyett példaként álljon itt néhány jelentős alkotása: a farkasréti ravatalozó (1975), a sárospataki művelődési háza (1983), a siófoki evangélikus templom (1985), a jászkiséri művelődési ház (1985), a paksi katolikus templom (1991), a sevillai világkiállítás magyar pavilonja (1992), az egrí versenyszoda (1993), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem főépülete, a Stephaneum (1994), a kakasdi faluház (1994), a százhalombattai templom (1995-1996), a makói színház (1997-1998), a csengeri görög katolikus templom (2000), a csíkszeredai római katolikus templom (2004) és a vargyasi református templom (2005). Munkássága elismeréseként 1969-ben Ybl Miklós-díjat, 1990-ben Kossuth-díjat, 1996-ban Magyar Örökség Díjat, 2001-ben Corvin-láncot kapott.

Szerkesztőségünk Makovecz Imre születésének 70. évfordulóján sárospataki épületeinek bemutatásával tiszteleg a kortárs magyar építészet meghatározó alakja előtt.

TÚZ

1965-ben érkezett Sárospatakra Makovecz Imre, hogy a vár mellett álló, romjaiban hagyott kolostort és templomot – beomlott kápolnatérrel, beszakadt emeleti boltozatokkal – rendbe hozza, és azt Borostyán vendéghotellé alakítsa át. A Szövterv fiatal építészeként kapta a munkát, első találkozásként rögtön Sárospatak történelmi múltjával szembesült.

A trinitárius kolostor két saroklizénás (bástyaszerű kiugrás), U alakú épület, amelynek egyik szárnyában a kápolna és a karzat, a fennmaradó területen a lakószobák foglaltak helyet egyoldali folyosóra fűzve. A tervezés alapját az a feltétel szabta meg, hogy a belső tagoltság ne változzék. A kápolnából éttermet és különtermet, a karzattól eszpresszót, a régi cellákból szállodai szobákat alakítottak ki. Mivel tűz pusztította el a házat, a templomtér új síkfödeme lángokra emlékeztető álmennyezetet kapott – alig néhány évvel vagyunk a levert forradalom után, amelyben Makovecz is részt vállalt fiatal egyetemistaként.

A rangos feladatba sok művészt bevonhatott, ez akkoriban rendkívül szokatlan volt. Lakner Lászlótól Szabó Mariannén át együtt dolgozott Mezei Gábor belsőépítésszel¹, akivel az egész bútortervezést az akkori gyakorlattól eltérő szerkesztésére hangolták át.

A kiszolgáló funkciókat (konyha, raktár, kazánház) harmadik sarokklimánaként új épületben helyezte el, amelynek ipari, előregyártott szerkezetét leleményesen a várfal folytatásaként terméskő falszakaszokkal öltöztette fel. 1968-ban adták át az épületet, amelyet azóta jelentősen átalakítottak. Jelenleg a városi zeneiskola és a Múzsák Temploma működik benne.

VÍZ

A következő sárospataki munka 1969-ben ugyancsak Szövterv megbízatás volt: a Bodrog Áruház. A Szövtervhez került az ország valamennyi áruházának tervezése. Rengeteg épült országszerte. Az elvárás az volt, hogy a nagyipari előregyártott szerkezetekből az építészek egy szögletes tömeget, tulajdonképpen jelentéktelen dobozházakat produkáljanak. Ráadásul a kivitelezőket diktatórikus helyzetbe hozták a tervezőkkel szemben. Makovecz „túl volt” már négy megépült áruházon (Letenye, Csorna, Bácsalmás, Kaposvár), a türkevei és győri munkák pedig párhuzamosan készültek a sárospatakiival, ami ennek a sornak lezárásaként, mintegy esszenciájaként épült meg 1972-ben. Sárospatak környékén kialakult egy olyan kivitelezői gárda², amely nem a központi utasítás világát képviselte, hanem kitűnő iparosokat alkalmazott, akik lelkesen, szakmai büszkeséggel és egészséges önérettel dolgoztak az építész egyedi elképzelésén. Makovecz Imre bevallása szerint éppen ezért ezen a házon látszik a legjobban, hogyan hatott építészetére Rudolf Steiner szellemisége. Steiner építésze, antropozófikus világszemlélete egy szabad szellemi iskolából áradt szét a világon és konkrét szellemi látáson, a megismerésen alapuló cselekvést hirdeti. Építészetére az expresszív formálás jellemző. A házat mintha a belsejéből induló erők alakítanák. A részletformák szinte megszemélyesítik a statikai erőket, egy hatalmas lény szürreális képzetévé emelik.³ Az áruház egyedi vasbeton keretek sorából áll, kavicszerűen ellágyított tömegképzéssel. Az oldalhomlokzatok lapjai a tartók párosan jelentkező negatív nyomatékai, az erők sűrűsödését fejezik ki és viselik el. A virágszerű hatalmas test a teherenyelenségeket a mellvédfalak és az ablakmagasságok változó méreteivel mutatja. A korra jellemző alumínium homlokzati nyílászárók cseréje mára időszerű lett, de a belső terek anyaghasználata, például a rangos tardosi vörös mészkő lépcső és a sárgaréz fogódzó kortalan. Az egységes áruházi tér hullámzó álmennyezete – a névadó folyó megidézése – a homlokzatképzéshez hasonló karakteres gesztus. Általában jellemző Makovecz Imre építészetére, hogy a tekintetet felemeli, következetesen megmunkálja a mennyezetet, közösségi térsorokban nem használ egyszerű síkfödémeket. Ennek üzenete egyik alapvetés gondolkodásában.

Az áruház belső tere galériás, a terek jól áttekinthetőek. Mai használatban a sok kis üzlet rész térbeli elhatárolása, az árukkal megrakott ideiglenes paravánfalak és a lámpákat függesztő állványzat a földszinten, sajnos, piacos hangulatot kölcsönöz az elegánsan, nagyvonalúan szerkesztett térnek. 1987-ben ugyan felkérést kapott a tervező az áruház belső átalakítására, de a munka a tanulmányterv szintjén megállt. Az áruház melletti nyilvános wc Makovecz Imre tervei alapján, a város megbízására, 1976-ban készült el.

A város kitűntetett pontjain álló közutak 1975-ben kis partizánakciók voltak. Az Erdőbényén kifaragott két kőalmát a gimnázium és a posta előtt állították fel, a várba vezető sétányon pedig ma is látható a félkész állapotban maradt kőregasszony. Vízgépészeti korszerűsítéssel, kiskockakő térrendezéssel újra a város kedves színeit lehetnének.

FÖLD – A KÖZÖSSÉG HÁZA

1972-ben indult a sárospataki művelődési ház tervezése a VÁTI-ban. Várlaki Erzsébet volt a tervek szekerestője, Mezei Gábor a belsőépítész, az épület textiljei és a főhomlokzat üveg előteteje (a szemek) Szabó Marianne iparművész munkája.

Akkoriban az építészeti tervdokumentáció minősítése a tervező vállalatban maga a nagyipari kivitelezhetőség volt. Mindenkinek Univáz előregyártott beton szerkezetből és acél rácsostartóból kellett építkeznie, hogy a felduzzasztott nagyiparnak munkát biztosítsanak. Az előtárgyalások idején több „szélhámós” húzásra volt szükség, hogy a kivitelező a tanulmányterv láttán elváljalja a munkát, s a tervező vállalat tervsűrűjének kifogásait el lehessen hártani. Az elkészült kiviteli tervek láttán (280 építészeti rajz) a kivitelező vállalat írásban kifejtette, a tervek alkalmatlanok a kivitelezésre, ezért se kifizetni, se megépíteni nem akarják. A tervező iroda vezetője is minisztériumi jóváhagyást követelt, hisz Makovecz ezzel a tervével olyan területre merészkedett, amelyet senki sem mert felvállalni. Az építész mást nem tehetett, közvetlenül az akkori művelődési miniszterhez, Pozsgay Imréhez fordult. Pozsgay felismerte emberarcú építészeti gondolkodásának létjogosultságát és intézkedett. 1983-ra megépült a ház. A jól szervezett és intelligens munkát nem a miskolci kivitelező produkálta, hanem a Molnár György majd Novák Vilmos által vezetett sárospataki kivitelező vállalat.⁴ Itt dolgozott egy zseniális fiatal ács, Laczkó Mihály, aki bármit elkészített, amit Makovecz a helyszínen kiszerveztetett.

A szélesen ölelő tömegforma hatalmas városi térré növekvő előudvarot alkot, a Lechner Jenő tervezte tanítóképző beépítését, udvarát tükrözve. Egyik szárnya magába foglalja a régi mozi épületét. Az előudvar két fogadó oszlopa, Péterfy László szobra: a Csodaszarvas legendája és a Prométheusz (1986) kapuként működik, a court d'honneur-nek a barokkban meghatározott két pontján állították fel. Az épület tagolt tömegképzése miatt monumentalitása ellenére is szervesen illeszkedik a városi szövetbe. Két világ ér össze benne: monolitikus alépitmény és épületre boruló, sátorszerű tetőzet sugaras könyöktámas formával, hatalmas csontozatszerű tartóvázzal. Az alépitmények pasztikusán a földet utánozzák, hiszen abból nőnek ki; a felépitmény, mint a lombok, vékonyabb ágak, a nap és az élet „szerelmét” meséli el, az égből ereszkedik alá. A térfelédést konzolos hajlított fatartós szerkezettel oldották meg a színházterem két oldalán, amibe a ragasztott fa rácsszerkezetet csak be kellett ültetni. Ráadásul az oldalterem mennyezete bravúrosan ellensúlyként horgonyozza le a nagyterem egymást keresztező ferde támaszait. Makovecz erőteljes, egyéni térformálást alkalmazott: felhasított falú, utcászerű közlekedő tereket, a magyar parasztház tornácahoz hasonló funkciót betöltő félig belső, félig külső átmeneti tereket és alagútszerű bejárati megoldásokat – a sárospataki várnegyed Vízikapujának arányával.

A biomorf tömegképzésű épületben különös gondossággal oldották meg a gépészeti vezetékek és a háztetőkről lefolyó vizek nyomvonalának elrejtését. Az esővizet a falakban elhelyezett csövek vitték le, felül szűrőket, alul tisztítónyílást helyeztek el. Amikor mesterségesen megszüntették Makovecz Imre és Sárospatak kapcsolatát, „*abban a pillanatban elszabadult a provinciákra mindig is jellemző gondatlanság és felületesség, a nemtörődömség. Ahelyett, hogy kitakarították volna ezeket, vagy kibontották volna a falakat, ha szükséges; megoldották úgy a problémát, hogy egy-egy bádogcsövet leeresztettek a homlokzati falon, és ezek a mai napig is ott vannak, annak ellenére, hogy én leveleket írtam, amire nem válaszoltak.*” (Makovecz-interjú, 2005.) Míg egy építész be tudja lelkesíteni a kivitelezőt, a gazda lelkiismeretére hosszútávon már nincs hatással.

A bejáratok előterében, udvaraiban lévő térburkolást is megette az idő, szintén méltatlan a házhoz. Rendbetételük a vázlatterveken még szereplő földfeltöltéssel történhetne, a főiskolára néző nagy udvaron a sok lépcső és a zárt magas homlokzatok ridegségét feloldaná a gyesített földrézsű, ülőhelyeket is biztosítva. Így született az építkezés során kitermelt föld és törmelék halmokká rendezéséből A Művelődés Háza nyugati oldalán kialakított park is. 1984-ben egy ide szervezett fafaragó táborban felállították Samu Géza Naposzlopát, játszóházakkal és utcabútorokkal rendezték be a teret.

A nyolcvanas évek elején a városba új párttitkár érkezett, Orosz László. Környékbeli születésű, nyugdíj előtt álló, nyugodt ember, aki, amit lehetett, szeretett volna megtenni a városért. Makovecz Imre, amikor ideje engedte A Művelődés Házának művezetésekor, szívesen meglátogatta őt hivatalában. Könnyen szót értettek, mindkettőjüket érdekelte az építkezés és Sárospatak. Mikor Makovecz a város megbízására 1983-ban magastető s ráépítéssel megtervezte az Egészségház bővítését, egyetértettek, hogy a pártházat is megkezdik építeni (1984).

A Művelődés Háza építésével párhuzamosan indult a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtár Repozitóriumának tervezése. A munka 1982-ben kezdődött Újszászy Kálmán egyházkerületi főgondnok, gyűjteményi igazgató felkérésére, akit akkor Makovecz már, rendszeres látogatásai nyomán, „atyai jó mentoraként” tisztelt. Az épület szerkesztése a Kollégium épületeihez alkalmazkodva nyugodt, klasszikus. A földszinti kiállítóterem nagy homlokzati nyílásokat, az emeleti könyvraktárak zárt határoló falakat kívántak. A főbejáratnál a homlokzatot magasan felnyitotta a tervező, és a tetősíkot megemelve egy természetes tölgyfát állított eléje, amelynek a beemeléskor, sajnos, igen sok karját, ágát levagdosták. Ezt a motívumot kísérik a falból kinövő hántolt fatörzsek, elágazó karok, amelyek a tetőt ékelik ki, s egyben tagolják a nagy homlokzati felületeket.

1987-ben adták át a Repozitóriumot, ahol 2005-ben egy Makovecz Imrével egyeztetett átalakítás történt: a földszinti kiállítóterem és folyosószakasz összenyitásával egy új olvasó könyvtárterem létesült benne.

LEVEGŐ – VÁROSI TEREK

1976-ban a VÁTI-ban készült Sárospatak rendezési terve, s Makovecz Imre segített megtervezni egy leendő szálloda és lakóépületek telepítési vázlatát a Rákóczi utca, Eötvös, Comenius és Erdélyi utcák közötti tömbben, tönkrement épületek és üres telkek helyét beépítve, szerencsésen kisvárosiasabbá emelve a városközpont léptékét. Ez alapján a városi vezetők Makovecz Imrét bízták meg azzal, hogy a jelenlegi Hild tér utcafronti két épületét (a lottózó és a papírbolt) önkormányzati bérlakások céljából megtervezze, majd az OTP-től megkapta a többi lakóépület tervezési megbízását is. Javában működött ekkor már a Bondor József-féle⁵ világ, beindult a szovjet házgyárak behozatala. A VÁTI azt a központi utasítást kapta, hogy dolgozza át az ország falvainak teljes szerkezetét. Ez a körzetesítési program a megyerendszer felszámolását célozta, kimondta minden egyes magyarországi településről, melyikük van elhalásra ítélve (3300 faluból 1700!), melyik stagnálásra és melyik fejlődésre. A falvaktól sorra vonták meg létezésük feltételeit. Először megszüntették az iskolákat, a következő a tanács volt, aztán a kereskedelem, az egészségügy. Gyakorlatilag elvittek mindent, a posta maradt utoljára. Ez népvándorlást indított a városokba. Az előre megtervezett óriási lakáshiány ellensúlyozására több mint egy tucat szovjet házgyár-típust vásároltak, elhelyezték ezeket az ország különböző pontjain, s bekényszerítették az embereket az 55m²-es panellakásokba. Akkoriban egy négyzetméter panellakás 15ezer forintba került.

A sárospataki terület beépítési terve, és az elkészült kiviteli tervek alapján 1980-ban hozzákezdtek a lakások építéséhez. Téglából, egyedi asztalos és lakatos szerkezetekkel a lakások négyzetméterének ára 8700 forint volt. Makovecz az alacsony négyzetméterár miatt minisztériumi fegyelmet kapott.

A koncepciónak megfelelően földszinti üzletekkel, gyalogos passzázsokkal, téröblökkel tagolt, városias, keretes beépítésű háromszintes lakóházak épültek. Tudatos cél volt a belső városi terület fejlesztése – szemben az újtelepi tömbházak alkotta alvóvárossal. A lakásokhoz tartozó függőfolyosók átlag két méter szélesek lettek, és emberléptékűre rövidültek – szemben a panellakótelepek szándékosan torzított közösségi tereivel.

Makovecz Imre több építész is bevont az épületegyüttes tervezésébe: Ferencz Istvánt és Bodonyi Csabát a megyéből, Kravár Ágnes és Nagy Ervin fiatal építészeket a saját irodájából. A város szerves fejlődése szempontjából életszerűbb, hogy nem egy kéz rajzolta a házakat. A léptéket, színvilágot, anyaghasználatot előre rögzítették, a részleteképzések, szerkesztések azonban különböznek. Az utolsó, főiskola felőli kapuszerű épületet Nagy Ervin tervezte, aki Makovecz Imre szerint „egy nagyon szép és nagyon érdekes házat tervezett, sokkal jobbat, mint amiket én csináltam akkor.” (Makovecz-interjú, 2005.) Az eredeti elképzelés szerint ennek a Patika-háznak a két tűzfala fogadta volna a keretes beépítés lezárásaként Makovecz egy új lakóépületét. 1987-88-ban kezdtek a házakba költözni, de még 1995-ben is szállított kiviteli terveket a Makona.

Megyei keretből „egy szakmunkásképző intézetet lehetett volna Sárospatakra építeni, de az iskolaigazgatóval, a tanácselnökkel, a tanácselnök-helyettessel, és Kiss Jóskával⁶ azt mondtuk, hogy Pataknak nem erre, hanem egy másik, egy világi gimnáziumra van szüksége. Hadd legyen, mert van elég gyerek, és Pataknak nagy a vonzáskörzete. Így jött létre a gimnázium megépítése, amit egy nagyszerű ember, Velkey László vezetett.” (Makovecz-interjú, 2005.)

1988-ban leendő tanárokkal közösen álmodták meg az alaprajzot: a tantermek egy felülről megvilágított nagy aulát vesznek körbe. Makovecz ezt a teret öltöztette ünneplőbe, kitért angyalszárnyak körfonatába. A tornaterem eredetileg városi sportcsarnoknak készült, és önálló intézményként működhetett volna, hogy jobban szolgálja a város közösségi sportéletét. A gimnáziumot körbevevő négy saroktorony a sárospataki vár mintájára született, és vertikális hangsúlyt ad az épületnek. A Művelődés Háza tervezésekor először megfogalmazódott, Makovecz építészetét meghatározó gondolatiság, amely szerint az égből aláereszkedő tető védőburokként borul a földből kinövő alapfalakra, ennél az épületegyüttesnél egészen különleges drámaiságba fordul. Szinte már nincsenek alapfalak, a földig leereszkedő tető belső tereiben pedig a felülről érkező fényben mozdulatlanul, rendezett sorban megjelennek a fenti világ üzenetét hordozó, arctalan égi lények.

Az építkezés sokáig állt, a rendszerváltozás elzárta a forrásokat. Az 1993-as épület-átadásakor a fejlesztési tervek további külső sportpályákat, kollégiumot, lakóépületeket is részleteztek. Campus-szerű intézményi beépítéssel lehetőség lett volna a városrész újraértelmezésére, a rendszerváltás utáni polgármester azonban nem volt híve Makovecz építészeti és revitalizációs gondolatainak. „Nem akarok belemenni ebbe, hogy mennyire sajnálom azt, hogy nem sikerült Sárospataknak valamilyen különös oknál fogva egy olyan fejlesztési koncepciót képviselnie, olyan képviselőtestületet összehozni és olyan polgármestert választani, aki képes lett volna folytatni azt a nyugodt és egyenletes fejlesztési tempót, ami dukál Sárospataknak. Sárospatak egy rendkívül fontos hely Magyarországon, ennél sokkal többet érdemelne, mint ami elvileg most már 15 éve megállt.” (Makovecz-interjú, 2005.)

AZ ÉPÍTÉS

Sárospatak mai léptékét, szellemiségének továbbélését jelentősen meghatározza Makovecz Imre itt végzett, több mint 25 éves munkája. A város közösségi tereinek, épületeinek úgy kell bennünket megszólítaniuk, mint ahogy szól a Kollégium bejáratának igefelirata: tartalmas mondandóval, határozott kiállással, az isteni minőséget megidézve. A rendezett kisvárosi milió és Sárospatak szellemisége, történelmi múltja komoly mérce volt Makovecz számára. Ismernünk kell a kort, hogy egyedi építészeti formálását, gondolkodását értelmezhesük. Sárospatak neki köszönheti, hogy nem szaporodtak el a Bodrog Hoteltel azonos szerkesztésű csúszózsalsal, mezőpaneles és univázás lapostetős, jellegtelen homlokzatú középületek, amelyek ma jellemzően egy-egy zöldsáv takarásában húzódnak meg.

Makovecz Imre az életigenlő fejlesztésekben hisz, és nem az erőszaktevőkben. Hozzáállását, felelős magatartását követve Sárospatak szerves fejlődése a sétálóutca helyett sokkal inkább a Bodrog-parti gyalogos sétány és a Várnegyed teljes rekonstrukciója lehetne. Makovecz Imrét újabb munkákkal lehetne megtisztelni, hogy méltó fejlesztést nyerjen a végardói strand, a városi piac faszerkezetű fedett fórumot kapjon, a Bodrog Hotel kilépjen az arctalanságból, és hogy újra rangos előtere legyen A Művelődés Házának. Karakteres épületet nyerne a város, ha ilyen képességekkel terveznék az Iskolakertben a Református Kollégium leendő tornacsarnokát, vagy épülne egy illő városi hajókikötő a Rákóczi vár alatt az egykori gyalogos híd rekonstrukciójával a Bodrog felett.

Makovecz Imre ismeri a titkot, hogyan lehet a közösség erejét egy jó cél érdekében megmozdítani. Épületeinek tiszta képletével az emberek összetartozását, az ünnepek tisztességes megrendezését szolgálja. Hisz a következetes munkában, az egyenes gerincű, határozott kiállásban, a szép magyar köszöntésekben: az „Isten hozott”-ban és „Isten áldjon”-ban. Hiteles gondolkodása a nemzet, a szülőföld, a magyar kultúra szolgálatában áll. Vallja, hogy a magyarság mindig is szakrális társadalomban élt. Egyetlen esélye, ha ezt az ősi rendet a Kárpát-medence ölelésében visszaállítja, s újra az égi és a földi rendben helyezzük el magunkat. Népünk küldetésének felismerése, a nemzet emlékezetének megtalálása közös felelősségünk. *„Szellemi, erkölcsi építkezéssel tudjuk újra fölébreszteni a Teremtő képmását hordozó ember méltóságérzetét.”*⁷

Jegyzetek

¹ Mezei Gábor személye a későbbi munkákban is meghatározó, Makovecz Imre egyedi épületeit az azzal összhangban álló belsőépítészet hitelesíti.

² Közös Tanácsi Építőipari Költségvetési Üzem, Pletenyik Mihály vezetésével.

³ „Steiner áttekintésre képes szemléletet adott életem minden pillanatában. Ő vezetett nyitottabb szemmel saját nemzetemhez is. Az antropozófia segítségével értettem meg a népművészetet, értettem meg, hogy ki a Haza. A szerves gondolkodás a szívet is használja a szó legtudatosabb értelmében, a szürkeállomány mellett a fehérállomány titokzatos kapuja is felnyílik. A szerves gondolkodás úgy tud önmagáról, mint a fák a Napról és s Földről” 1985. „A steineri művészeti koncepciónak az volt a lényege, hogy a művészet olyan megjelenítő erőt produkáljon, amely megváltoztatja a világot.” 1995.

⁴ Építőipari Költségvetési Üzem

⁵ Bondor József (1917-1981) 1951-től az építőiparban vállalatvezető, 1965-től miniszterhelyettes, 1968-77 között építésügyi és városfejlesztési miniszter, majd a Magyar Urbanisztikai Társaság elnöke.

⁶ Kiss József Sárospatak főmérnöke volt.

⁷ Az írás a 2005. szeptember 28-án rögzített interjú és a Makovecz Imre – tervek, épületek, íráskorok 1959 – 2001 (szerkesztette: Gerle János, Serdián Kft., Budapest, 2002) című monográfia elemzéseinek felhasználásával készült.

Sárospatak, Hild téri lakóházak, 1980-1988.

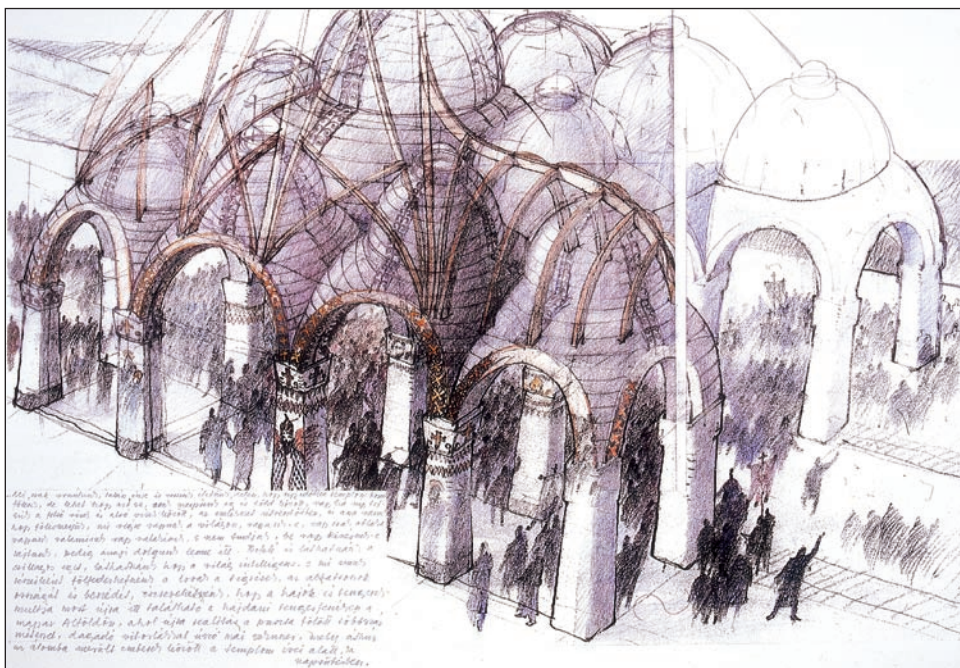
Sárospatak, Árpád Vezér Gimnázium, 1993.

Sáropatak, A Művelődés Háza, 1983.

Zempléni Múzsa

Nosza, római katolikus templom tanulmányterve, 1999.